

Földrajz és történelem határán¹

NAGY MIKLÓS MIHÁLY²

A 16. sz. dominikánusa, Bartolomé de Las Casas krónikájának magyar nyelvű közlésével újabb forrással gyarapodott a hazai geográfia- és felfedezéstörténet szakirodalma. Jóllehet az utóbbi évtizedek magyar könyvkiadásában sorra jelentek meg – a legtöbbször népszerűsítő – feldolgozások a nagy földrajzi felfedezések koráról, ám Las Casas műve mégis kiemelkedő közülük; elsősorban azért, mert a szerző maga is szemtanúja volt az újvilági eseményeknek, másrészt pedig azért, mert krónikája pontos forrása a latin-amerikai kontinens gyarmatosításának és így a történeti forrás hitelességével egészíti ki a viszonylag terjedelmes magyar utazástörténeti szakirodalom összefoglaló műveit, már publikált forrásait.

A spanyol dominikánus krónikájának – kultúrtörténeti értékei mellett – sajátos tudománytörténeti jelentősége van. Ezt egyrészt a nagy földrajzi felfedezésekkel foglalkozó magyar földrajzi szakirodalomban elfoglalt helye adja, másrészt pedig az a tény, hogy a Las Casas által leírt események jól szemléltetik; a világ földrajzi megismerése – főleg a 16. sz.-i geográfia történetét tekintve – szorosan összefonódik a politika- és hadtörténet eseményeivel. Másként fogalmazva mondhatjuk azt is, hogy (az utazók mellett) a nagy földrajzi felfedezések élcsapatát kereskedők, katonák, kalandorok, hittérítők alkották, és Las Casas erről az élcsapatról beszél.

Las Casas helye a geográfia történetében

Las Casas elsősorban krónikaíró és egyházi vezető volt, ám ennek ellenére a nagy geográfiai lexikonokba és jelentős felfedezéstörténeti művekbe is bekerült. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy művei szinte naplóját adják Latin-Amerika felfedezéstörténetének, vagyis egy olyan kornak, amelyben az európai ember jelentős lépéseket tett a Föld megismerésében. Ebben a szelvényben foglalkozik személyével a modern európai földrajztudomány – minden bizonnyal – legjelentősebb lexikona is, a Westermann Lexikon der Geographie (Tietze, W.–Weigt, E. 1970).

A felfedezéstörténeti szakirodalomban Las Casas már a kezdetekkor egyrészt az események elbeszélőjeként, másrészt a latin-amerikai őslakosság szószólójaként jelenik meg, azaz olyan krónikaíróként és egyházi vezetőként, akinek nagy érdeme van az új gyarmatokon uralkodó állapotok konszolidálásában (Peschel, O. 1877). Személyével kapcsolatban ez a kettős szerep tűnik ki a nemzetközi és a magyar szakirodalomban is. A magyar nyelven eddig megjelent legteljesebb Kolumbusz-életrajz írója, De Madariaga, S. (1940) művében Las Casas Amerika felfedezésének és meghódításának legfontosabb krónikásaként szerepel. Cholnoky J. (1932) pedig egyértelműen az indiánok megmentőjét látta benne, amikor így írt szerepéről: „... A borzalmak és szörnyűségek csak ak-

¹ Jegyzetek Bartolomé de Las Casas: Rövid beszámoló az Indiák elpusztításáról c. művének (Paulus Hungarus-Kairosz, Bp., 1999) magyar nyelvű kiadásához.

² Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest

kor kezdtek mérsékeltebben jelentkezni, amikor a fölfedezések történetének egy igazán nagyilekű, nemesszívű hőse akadt, Las Casas bíbornok. A krisztusi emberszeretetet, az igazán keresztényi gondolkodását, nagytehetségű főpap végre döntő szóval szólta bele ebbe a gyehennába...” (CHOLNOKY J. 1932).

CHOLNOKY J. sajátos, kissé leegyszerűsítő sorainak mondandója részletesebb korrajzzal, mélyebb történeti feldolgozásban JUHÁSZ V. – a két világháború közötti évtizedek kultúrtörténésze és földrajzi szakírója – „Az inkák birodalma” c. (1936) – kötetében jelenik meg. JUHÁSZ V. Las Casas-ban szintén az indián őslakosság megmentőjét látta, de történelmileg sokkal árnyaltabban ábrázolta, mint CHOLNOKY J.

JUHÁSZ V. mutatott rá arra, hogy Las Casas nem pusztán a bennszülöttek szószólója volt, hanem komoly, politikai koncepciókban is gondolkodó hittérítő³. Az, ahogyan a magyar kultúrtörténész és geográfiai szakíró a spanyol dominikánus utazókat ábrázolja, már közelít ahhoz a történeti alakhoz, amely a közelmúlt és napjaink felfedezéstörténeti szakirodalmában is él róla.

A második világháború után hazánkban megjelent legterjedelmesebb utazástörténeti monográfia⁴ szerzője, MAGIDOVICS, I. P. művében (1961) önálló fejezetet szentelt Las Casas személyének. Az alig egy oldal terjedelmű részben a spanyol dominikánus művből vett hosszú idézettel szemlélteti a spanyol hódítók kegyetlenkedéseit az őslakossággal szemben, majd pedig Las Casas személyéhez köti a néger rabszolgák Amerikába történő importálásának kezdetét. Az orosz szerző feldolgozásának többi helyén pedig Las Casas krónikásként, a legfontosabb források egyikéként szerepel. A korszak másik, szintén szovjet-orosz vállalkozásának szerzője, GRIGULEVICS, I. R. (1981) egyfajta, a korát meghaladó történelmi hősként ábrázolta Las Casast, akit véleménye szerint V. Károly császár udvara kihasználta⁵.

³ Las Casas politikai, a gyarmatosítás tényét is figyelembe vevő koncepciójának igazolására idézzük itt JUHÁSZ V. sorait; „... Ezentúl egész életét arra szenteli, hogy az indiánusokkal a katolikus vallás mélyebb tanításai szerint bánjanak. 1515-ben Spanyolországba megy. Lázás erélyének, ragyogó ékesszólásának, egyénisége démoni erejének nem állhatnak ellen; merész kívánságait rendre teljesítik. Három hieronymita szerzetest a gyarmati viszonyok megvizsgálására elküldenek. Maga Las Casas, «az indiánusok fővédnöke» azonnal kikiáltaná a bennszülöttek függetlenségét, de társai a terv megvalósítását megakadályozzák. Az ellenmondás arra ösztönzi, hogy a való élet szükségleteit tekintetbe vegye. Az indiánusokat úgy akarja megmenteni, hogy a gyarmatok állapotai ne zavarodjanak meg, és hogy a telepek vagyonukat ne veszítsék el. Arra a gondolatra jutott, hogy Afrikából négereket kell ideszállítani. A feketék robusztus szervezete a megerőltetéseket jobban elbírná...” (JUHÁSZ V. 1936).

⁴ Itt kell megjegyezni, hogy a magyar utazástörténet legnagyobb terjedelmű műve, a CHOLNOKY JENŐ, GERMANUS GYULA, KÉZ ANDOR, BAKTAY ERVIN, BULLA BÉLA, JUHÁSZ VILMOS, TEMESY GYÖZÖ és MENDŐL TIBOR által írott, 1938-ban megjelent, öt kötetes, A Föld felfedezői és meghódítói c. mű csak egyetlen helyen említi Las Casas nevét. Az amerikai kontinens felfedezéstörténetével foglalkozó negyedik kötet Közép-Amerika felfedezését és meghódítását ismertető fejezetét szintén JUHÁSZ V. írta, és itt jóval leegyszerűsítőbben, mint már idézett művében pusztán, egyetlen mondatot szánt Las Casas-nak; („... Egy nemes gondolkodású spanyol dominikánus szerzetesnek, Las Casas-nak 1552-ben az a gondolata támadt, hogy a pusztuló indiánusok helyére erős és alkalmazkodó afrikai néger rabszolgákat kellene telepíteni...”).

⁵ Jóllehet rövid írásunk feladata nyilván nem lehet az utazás és gyarmatosítás történetével foglalkozó marxista és szovjet-orosz szakirodalom bírálata, de Las Casas megítélését tekintve úgy véljük még sem érdektelen GRIGULEVICS, I. R. néhány, a korra jellemző sorát idéznünk; „... Las Casas, mint hívo katolikus, nem biztatta az indiánokat a leigázókkal szembeni ellenállásra. A többi misszionáriushoz hasonlóan megbékélést és engedelmességet prédikált nekik, ezért indiánbarátsága nem jelentett komoly veszélyt a gyarmatosítókra. A királyi hatalom pedig Las Casast egyenesen kihasználta a saját érdekében: V. Károly, amikor kacérkodott vele, valójában nem az indiánok helyzetének könnyítésére törekedett, hanem a conquistadorok által rabolt vagyonokból akart magának nagyobb részt biztosítani...” (GRIGULEVICS, I. R. 1981).

A dominikánus személyével e szellemben foglalkoztak az egykori keleti tömb utazástörténései is (KRATOCHVÍL, M. V. 1965; EMERSLEBEN, O. 1985; KRÄMER, W. 1979). E, főleg népszerűsítő művek mellett azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a svájci kultúrtörténész BITTERLI, U., házában 1982-ben megjelent, „*Vadak*” és „*civilizáltak*”, *Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete* c. művét.

BITTERLI, U. feldolgozása tartalmának mélységét és jellegét tekintve jóval túlmutatott a magyar utazástörténeti szakirodalom szokásos, népszerűsítő jellegén. Jól összefoglalt, tudományos értékű szintézis volt, amely elsősorban az európai köz- és tudományos gondolkodás fejlődését, annak változásait mutatta be, a nagy földrajzi felfedezésekhez fűződő viszonyában, és ennek megfelelően Las Casas ábrázolása is árnyaltabb lett.

Persze a spanyol krónikás itt is egyszere az események elbeszélője és az indiánok pártfogója, de emellett az indiánok megpróbáltatásait leíró műveivel a nagy, a felvilágosodás korabeli nagy gondolkodók egyik szellemi előfutára. BITTERLI, U. kultúrtörténete szempontjából Las Casas nemcsak önmagában érdekes, hanem sokkal inkább abból a szempontból, hogy miként hatott az európai és az amerikai civilizáció találkozására, miként befolyásolta – műveivel – a későbbi sz.-ok gondolkodóit. Ennek ismeretében hozzátehetjük; Las Casas a geográfai történet szempontjából is figyelmet érdemel. Egyfelől krónikásként, aki maga is szemtanúja volt az újvilág felfedezésének, másfelől pedig olyan egyházi politikusként, aki – igaz akaratlanul – hozzájárult kora viszonylag merev földrajzi szemléletének átalakításához.

Földrajz és elbeszélés

A nagy földrajzi felfedezések évtizedeiben a geográfiai ismeretek gyors bővülésének hatására megindul a középkor statikus természeti és földrajzi szemléletének változása. Lassú folyamat ez, amely főleg az olyan elbeszélő művekből táplálkozik, mint Las Casas krónikái, Marco Polo útleírásai. A természet középkori szemlélete a 13. sz. elején – nem utolsósorban a keresztes hadjáratok hatására – erjedésnek indul, de valódi lendületet csak Amerika fölfedezésével vesz (TELEKI P. 1917; HETTNER, A. 1927; MENDŐL T. 1999). Az előrelépés elsősorban a földrajzi ismeretek mennyiségén és kevésbé a rendszerező szemléleten vehető észre.

A mind gyakoribbá váló, idegen földrészekre tett utazások elsősorban még gazdasági, politikai, katonai célokat szolgálták, a tudományos célkitűzések a háttérbe szorultak. Az állam vezetését a gyakorlati igényekből kiindulva még leginkább a mi, hol van kérdése foglalkoztatja, és az első felfedező-hódítók érdeklődése – geográfiai szempontból – is csak erre terjedt ki. Ptolemaiosz újbóli felfedezése mellett nyilván ez is oka annak, hogy a korszak geográfijája a tudományosság szintjén főleg matematikai és csillagászati földrajzot jelent (MENDŐL T. 1999). Tegyük hozzá: látszólag a felszínen.

A mélyben – az átlagemberek ismereteiből összetevődő társadalmi tudatban – azonban komoly, máig ható változások történnek. A földrajzi ismeretek áthatják az egész társadalmat, és Las Casas korában főleg az ibériai népek esetében valódi nemzetalkotó erővé válnak. A nagy földrajzi felfedezések élén haladó Portugália és Spanyolország – amelyek éppen ebben a korban vívják ki teljes függetlenségüket a mór és arab uralom alól – egységesülésében szinte felmérhetetlen szerepe van az akkor még ismeretlen világokba tett utaknak; minden bizonnyal ezek is tudatosították a társadalom tagjaiban az együvé tartozás érzését. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy Amerika felfedezése után éppen nyolc évtizeddel – amikor még javában tart az új kontinens meghódítása – jelenik meg a portugál DE CAMÕES, L. tudatosan nemzeti eposznak írott műve, *A Lusiadák* (SZERB A. 1973).

A kor emberének fő élményévé a Föld felfedezése vált, és ez az élmény határozza meg az egyén világszemléletét is⁶. Hasonlóan Homérosz korához – amikor szintén a világ megismerése állt az emberi gondolkodás előterében –, itt is a hősiesség, a hírnév megszerzése játssza a főszerepet, de csakúgy, mint akkor, ez most is együtt jár a földrajzi ismeretek bővülésével.

Las Casas krónikája e kor egyik dokumentuma, a reneszánsz ember kollektív büntudatának bizonyítéka, amely a Lusiadák másik oldalát mutatja be. Ott a portugál hajósok Vasco da Gama vezetése alatt hajóútjukkal valódi hőstettet visznek véghez, Las Casasnál pedig a nagy földrajzi felfedezések háttérben meghúzódó mindennapi kegyetlenkedések játsszák a főszerepet. Ott a nemzet nagy fiai világraszóló hírnevet szereznek, itt szégyellni való bűnöket követnek el. DE CAMÕES, L. hősei éteri magasságokban járnak, Las Casas hódítói minden túlkapasra hajlamos, pénzéhes hódítók.

Las Casas krónikája legfőképpen politikai célból írott eseménytörténet, amely nagyon jól szemlélteti azt a kultúrtörténeti jelenséget, amelyet TELEKI P. (1917) a földrajzi gondolat kifejezésével jellemezett, és amelyet a magyar geográfus művének megjelenése után CHOLNOKY J. (1918) fogalmazott meg a széles olvasótábor számára is közhírhelyre; „...mit tartottak az emberek lényegesen, értékesnek a Földről tudni és tanítani...” (CHOLNOKY J. 1918). Las Casas, csakúgy, mint kortárs útleírói, elsősorban az események iránt érdeklődött, világképében a kontinensek, tájak mindig történelmi, politikai eseményekkel kapcsolódtak egybe. Pályatársainál, a 16. sz. világhódítóinál is ezt tapasztaljuk. Ha kézbe vesszük Cortez V. Károly császárhoz írott leveleit, Kolumbusz hajónaplóját, vagy de La Vega – az Inka – krónikáját, azokban is szinte kizárólag eseményleírást találunk. Ennek ellenére e művek mégis a geográfia történet köré tartoznak, amennyiben a Föld egyes részei megismerésének történéseit mondják el.

A nagy földrajzi felfedezések korában, amikor kizárólag tudományos céllal indított expedíciók még nincsenek, az ismeretszerzés, hódítás szorosan összefonódik és főszerepet az utóbbi játsszik. Am ettől ez még geográfia vagy legalábbis annak egy sajátos irodalmi műfaja; az elbeszélő földrajz. Nem óhajtván megismételni ezzel kapcsolatban már publikált tudománytörténeti megállapításainkat (NAGY M. M. 1999), itt csak utalunk arra, hogy a geográfiai szakirodalomban e műfaj különleges helyet foglal el, és legfontosabb érdemét leginkább abban kell látnunk, hogy a széles tömegek földrajzi ismereteiket az elbeszélő geográfia műveiből szerzik (BANSE, E. 1928; 1932).

Las Casas korában a földrajzi szakirodalom még főleg térképekből, úti jelentésekből, útleírásokból áll. A szisztematikus, a tudatosan földrajzi célból írott művek – Ortelius, Clüver, Varenius – a 16–17. sz. fordulójától tűnnek fel. Addig geográfia, történelem, politika, úti jelentés összemosódik. Las Casas és reneszánsz kortársai ebben is követik az általuk példának tartott ókori bölcsesket. Hiszen műveikben, csakúgy, mint STRABÓN „Geographika” c. művében, együtt van jelen földrajz és az egyes nevezetes helyekhez kötődő események leírása, amitől – mai szemmel nézve – földrajz és történelem határán mozognak.

Mindez nem kisebbítheti Las Casas és kortárs utazóinak földrajzi érdemét. Más kor, más gondolkodású gyermekeiről van szó, akik számára – a történelmi időszak szellemi, kulturális fejlettségéből adódóan – más volt fontos, mint napjaink emberének. A világ más szempontból érdekelte őket. Las Casas elsősorban – komolyan véve keresztény vallásának ideáljait – az indiánok lelkét akarta megmenteni, míg kortársainak zöme egyszerűen földi boldogulását, legtöbbször anyagi jólétét kereste.

Kolumbusz is ez utóbbiak közé tartozott, hiszen teóriája, hogy a mesés Keletet Ny-i irányba hajózva éri el, az is csak a kincskeresésről szólt. Hajónaplójába 1492. dec. 22-én e mondatokkal kezdte a nap eseményeinek elbeszélését; „... A tengernagy hajnalban vitorlát bontatott, hogy folytassa út-

⁶ Ezzel kapcsolatban csak egyetérthetünk SZERB ANTAL megállapításával, aki klasszikus irodalomtörténetében mindezt így fogalmazta meg; „...CAMÕES, L. DE költeményében nyer irodalmi formát a kor egyik legfontosabb történelmi mozzanata, a Föld felfedezése, a fausti ember nagy expanziója a térben...” (SZERB A. 1973).

ját. Azokat a szigeteket akarta megtalálni, amelyeken az indiánok szerint sok az arany, sőt egyeseken valósággal «több az arany, mint a föld». Az időjárás azonban nem kedvezett, és ezért ismét le kellett horgonyoznia...”

Las Casas krónikája

Las Casas „Rövid beszámoló az Indiák elpusztításáról” c. művét a Paulus Hungarus-Kairoosz kiadó Wojciech Giertych – a Szent Domonkos Rend generálisának közép-kelet-európai asszisztense – utószavával jelentette meg, a mű fordítója pedig Zsom Dorotya volt. Jól sikerült, szép stílusú, szabatos fordítást kapott kézbe az olvasó, az előbb említett Utószó pedig – amely műfaját tekintve inkább önálló tanulmány – hiánypótló a magyar szakirodalom történetében. Mint ahogy az Las Casas műve is.

A magyar olvasóközönség előtt – mint láttuk – Las Casasról elég sablonos kép él, aminek oka elsősorban abban keresendő, hogy művei magyar fordításban eddig nem jelentek meg, a geográfia-történeti szakirodalom pedig csak az összefoglaló jellegű feldolgozások igényeinek megfelelő ismereteket tartalmazott róla. Így Las Casast és életművét a mostani fordítás megjelenéséig csak másodlagos forrásokból ismerhettük meg. A már említett földrajzi összefoglaló művek mellett ilyen forrásként legelőször egy regényt kell megemlítenünk, SCHNEIDER, R. *Las Casas vor Karl V.* (1938) c. könyvét, amely magyarul Possonyi László fordításában, *Las Casas és a császár* címmel jelent meg 1941-ben. A regény ahhoz a német szépirodalmi irányzathoz tartozik, amelyben olyan neves irodalmi igényű földrajzi utazástörténetek jelentek meg, mint ZWEIG, S. „Magellan”, vagy WASSERMANN, J. Kolumbusz Kristóf, az óceán Don Quijoteja⁷ c. művei (1940, 1985). SCHNEIDER, R. *Las Casas* alakja az utazási irodalomból már ismert, a bennszülötteket védő szerzetes alakját domborítja ki, azét a hitértőét, aki a keresztény tanítás humanizmusát hirdeti.

Las Casas krónikájának megjelenése a magyar utazástörténeti szakirodalom régi adóssága volt. A nagy földrajzi felfedezések történetével foglalkozó, magyar nyelven megjelent művek zöme összefoglaló, ismeretterjesztő feldolgozás, amelyekhez csak az utóbbi évtizedekben adták ki – ha nem is túl nagy számban – a történeti forrásokat. A viszonylag terjedelmes nemzetközi szakirodalomból elég kevés jelent meg magyar nyelven. Különösen érvényes ez a korabeli dokumentumokra, amelyek zömét külföldön már közel száz évvel ezelőtt publikálták. A magyar olvasóközönség legtöbbször kénytelen volt válogatásokkal megelégedni, a dokumentumok teljes szövegének publikálására csak elvétve került sor, a kritikai kiadásuk pedig teljesen hiányzik hazánkban.

Az Újvilág felfedezéstörténetének forrásairól szólna Kolumbusz naplófordításaival kell kezdenünk. Ezek közül kettőt kell megemlítenünk: SZERB Antalét (1941), valamint TASSY Ferencét (1968). Az előbbi „Columbusz útinaplója” címmel jelent meg – újabb kiadása 1991-ben –, az utóbbi pedig a Gondolat Kiadó Klasszikus útleírások sorozatának „Az újvilág hajósai” c. kötetében, „Kolumbusz Kristóf hajónaplója” címmel. Két évtizeddel később a bukaresti Kriterion kiadó jelentette meg TASSY F. fordítását (1988), ezúttal „Kolumbusz hajónaplója” címmel. A nagy földrajzi felfedezések korának dokumentumai közül legalább ilyen fontosak Hernando Cortes és Diaz BERNAL tudósításai Mexikó meghódításáról. Cortes leveleit a regényíró Passuth László fordította és jelentette meg rövid előszóval, „Hernando Cortés levelei V. Károly császárhoz” címmel, az Officina kiadó Officina Könyvtár c. sorozatának 75/78. köteteként 1944-ben⁸.

⁷ WASSERMANN, J. életrajzi esszéje azon kevés, magyar nyelven megjelent külföldön keletkezett geográfia- és kultúrtörténeti mű közé tartozik, amelynek két magyar fordítása is ismert. (Az 1940. évi kiadást Moly Tamás fordította, míg az 1985-ben megjelent fordítás Kovács Vera munkája volt.)

⁸ Itt kell megjegyezni, hogy Passuth László közismert, Mexikó meghódításáról és Cortez életéről szóló regénye; (Esoisten siratja Mexikót), 1939-ben jelent meg, tehát fél évtizeddel a Cortez-levelek

A mexikói események másik fontos elbeszélője Bernal Diaz Del Castillo műveit a magyar olvasóközönség a századforduló éveiben három átdolgozásból ismerhette meg. Brózik Károly átdolgozásában – „Mexico felfedezése és meghódítása” címmel – a Franklin Társulat Ifjúsági Iratok Tára c. sorozatában jelent meg először, 1878-ban, majd ugyan ezt a szöveget Castillo Diaz Bernal; Mexico felfedezése és meghódítása címmel a kiadó a sorozaton kívül is forgalomba hozta, Brózik néhány lábjegyzetével, valamint 1 térképmelléklettel (Mexico és környéke címmel). Két évtizeddel később pedig Gaal Mózes – szintén a Franklin Társulatnál – jelentette meg Diaz Bernal művének átdolgozását, ezúttal Cortez Hernando, Mexico meghódítója. Diaz Bernal után elmeséli Gaal „Mózes” címmel, elsősorban ifjúsági jellegű elbeszélés formájában.

Kolumbusz Kristóf, Amerigo Vespucci, Antonio Pigafetta, valamint Maximilianus Transylvanus műveiből viszonylag terjedelmes szövegeket – Tassy F., Salánki József és Lontay László fordításában – a már említett „Az Újvilág hajósai” c. kötetben olvashattunk (1968). Hasonló jellegű mű 1995-ben jelent meg hazánkban, amikor a Kráter Műhely Egyesület gondozásában, az ELTE Portugál Tanszéki műhelyének (Portugál Műhely) – közreműködésével megjelent a „Portugál iránytű” c. válogatás, amely a nagy földrajzi felfedezések korának hazánkban kevésbé ismert portugál forrásaiból hozott rövid szövegrészeket.

Amerika felfedezésének – az európai források mellett – igen fontos dokumentumai a meghódítottak által írott krónikák és tudósítások, amelyek közül az utóbbi évtizedekben több is megjelent magyar nyelven. Ezek közül a magyar nyelvű szakirodalomban – egyrészt a mű terjedelme, másrészt a szerző miatt – legjelentősebb minden bizonnyal Garcilaso De La Vega: az Inka, (magyarul „Inkák és Konkisztádorok”) címmel – Szokoly Endre fordításában – megjelent három krónikája a legfontosabb. A kötetnek a Gondolat Kiadó Klasszikus Útleírások sorozat adott helyet 1964-ben. Hasonló fontosságú forrásgyűjteményt Benyhe János 1977-ben tett közzé, amikor „Így látták” címmel indián és spanyol krónikákból közölt részleteket. Egy évtizeddel később – 1986 – a Helikon Kiadó vállalkozott arra, hogy JUAN DE TOVAR – a 16. sz.-ban élt krónikás – művét Paulinyi Zoltán fordításában „Azték krónika” címmel kiadja. Ezt követően pedig Felipe Guaman Poma DE AYALA Perui képes krónikája jelent meg a Gondolat Kiadónál (1990).

A portugál és spanyol gyarmatosítást hamarosan követő francia, németalföldi és angol hódítók, felfedezők írásai is a nagy földrajzi felfedezések forrásaihoz tartoznak. Ezek közül itt csak néhány olyat emelünk ki, amely szellemiségében, szemléletében ugyanúgy az elbeszélő geográfia körébe tartozik, mint Las Casas vagy kortárs honfitársai művei. A francia utazó, Jean De Léry dél-amerikai utazásáról szóló írásának magyar változatát – Klumák István fordításában – „Jean de Léry utazása Brazília földjére 1557” címmel a Táncsics Könyvkiadó tette közzé népszerű Útikalandok sorozatában (1964). A nyugat-európai források tekintetében pedig két válogatást kell megemlítetünk – mindkettő a Gondolat Kiadó Európai Antológia sorozatában jelent meg –; a Pálvölgyi Endre szerkesztette „Németalföldi tengerjárók” c. kötet, valamint a Rázsó Gyula válogatta „Felfedezők, kalózkodok, gyarmatosítók, Angol utazók, hajósok és gyarmatosítók a XVI-XVII. sz.-ban” c. könyvet. E két antológia mellett végezetül érdemes megemlíteni a Cuetán Éva fordításában megjelent „John Smith kapitány utazásai és cselekedetei 1580–1631” c. válogatást is (Kriterion Könyvkiadó, Buka-

magyar nyelvű publikálása előtt. Vagyis Passuth már korábban is foglalkozott Mexikó meghódításának történetével és a fordítás minden bizonnyal a megjelenésekor valódi irodalmi sikert jelentő regény egyik mellékterméke lehetett. Itt célszerű megemlíteni, hogy Passuth spanyol regénytrilógiája – Esőisten siratja Mexikót (1939), Fekete bársonyban (1946). A harmadik udvarmester (1962) – és az ahhoz kapcsolódó két útleírása – Örök Hispánia (1969), Találkoztam esőistennel (1972) – a szépirodalom eszközeivel dolgozta fel az amerikai és az európai kultúra találkozását. Passuth életműve még feldolgozásra vár, de az már most is látható, hogy erős utazástörténeti vonatkozásai miatt a munkában a magyar geográfia képviselőinek is részt kell majd venniük.

rest, 1980), amely – tartamát tekintve csakúgy, mint az előző két antológia néhány forrása is – már a földrajzi utazások egy másik, egy fejlettebb korába visz át.

Mint látható, a nagy földrajzi felfedezések korára vonatkozó források kiadása a magyar utazástörténeti szakirodalomban esetleges, és bármennyire is úgy tűnik, hogy az elmúlt évtizedekben viszonylag nagy számban jelentek meg az ilyen jellegű művek, mégis azt kell mondanunk, hogy kevés forrás áll az olvasók rendelkezésére.

Las Casas művének magyar fordítása ebből a szempontból is figyelmet érdemel. Zsom Dorottya szabatos fordítása és Wojciech Giertych tanulmányértékű utószava ezúttal ízléses, kardonált kötésben került az olvasók kezébe. A kísérő tanulmány pedig az eddigi egyetlen, magyar nyelven megjelent Las Casas-életrajz, amelyet minden bizonnyal haszonnal forgatnak majd úgy a geográfia, mint a történelem iránt érdeklődők is.

Az iskolai oktatást tekintve még egy dologra kell fel hívni a figyelmet: Wojciech Giertych tanulmányának végén – eléggé didaktikus módon – túllépve Las Casas biográfájának keretein az egykori dominikánus kapcsán már napjaink problémáival foglalkozik állam és egyén viszonyával.

Ma, amikor az általános- és középiskolai oktatásunkban a tanulók erkölcsi nevelésével egyre több gondunk van, bizonyára nem haszontalanok a keresztyén gondolkodó sorai, amelyek szemléletével mindenkinek saját világnézete szerint kell azonosulnia, vagy azt elutasítania, de erkölcsi tartalmukat tekintve bizonyára útmutatók lehetnek a tanári katedrán is.

A kötet érdemei mellett azonban szólnunk kell egy szerkesztési problémáról. Zsom Dorottya Las Casas fordítása 131 lábjegyzetet tartalmaz! E viszonylag terjedelmes jegyzetapparátus (az egész szövegfordítás is csak 153 oldalt tesz ki) jelentős részben a fordító jegyzeteiből áll. Nem ismervé az eredeti spanyol szöveget – a fordítás alapjául szolgáló kiadás adatait ui. a mű nem tartalmazza – a mai olvasó számára nem egyértelmű, hogy amelyek Zsom Dorottya magyarító jegyzetei, és amelyeket írta Las Casas – ha egyáltalán írt hozzá –, vagy éppen amelyek voltak a fordítás alapjául szolgáló spanyol kiadás lábjegyzetei.

E szerkesztői hibák ellenére is azt kell mondanunk, hogy Las Casas művének mostani kiadásával újabb előrelépést tett a magyar utazástörténeti szakirodalom. Reméljük a magyar iskola-rendszerben – legyen szó általános iskoláról, vagy egyetemi előadásról – sűrűn idéznek majd Las Casas soraiból, aki ugyan nem geográfiai célból írt, de – mint láttuk – mégis méltó helyet vívott ki magának a földrajztudomány történetben is, hiszen műve látszólag történelem, valójában mégis azzal rokon, elbeszélő geográfia; történelem és földrajz határán mozog.

IRODALOM

- BANSE, E. 1928. *Landschaft und Seele, Neue Wege der Untersuchung und Gestaltung* – Oldenbourg, München-Berlin, 469 p.
- BANSE, E. 1932. *Die Geographie und ihre Probleme* – Mauritius Verlag, Berlin, 202 p.
- BITTERLI, U. 1982. „Vadak” és „civilizáltak”, Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúr-története. – *Gondolat*, Bp. 624 p.
- CAMÕES, L. DE 1983. *A Lusiadák*. – Európa Könyvkiadó, Bp. 386 p.
- CHOLNOKY J.–GERMANUS GY.–KÉZ A.–BAKTAY E.–BULLA B.–JUHÁSZ V.–TEMESY GY.–MENDŐL T. 1938. *A Föld felfedezői és meghódítói*. – Révai Irodalmi Intézet, Bp.
- CHOLNOKY J. 1918. *A földrajzi gondolat története* – *Budapesti Szemle*, 502. pp. 129–146.
- CHOLNOKY J. 1932. *A fölfedezések története*. – Singer és Wolfner, Bp. 354 p.
- EMERSLEBEN, O. 1985. *Az arany országai*. – Kossuth Könyvkiadó, Bp. 206 p.

- GRIGULEVICS, I. R. 1981. Kereszt és kard. A katolikus egyház Spanyol-Amerikában a XVI–XVIII. században. – Kossuth Könyvkiadó, Bp. 307 p.
- HETTNER, A. 1927. Die Geographie ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden. – Ferdinand Hirt, Breslau. 463 p.
- JUHÁSZ V. 1936. Az inkák birodalma. – Athenaeum, Bp. 311 p.
- Kolumbusz hajónaplója. – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1998. 320 p.
- KRÁMER, W. 1979. Új látóhatárok, A nagy felfedezések kora. – Kossuth Könyvkiadó, Bp. 224 p.
- KRATOCHVÍL, M. V. 1965. Felfedezők és hódítók. – Slovenské Vydavateľstvo Krásnej Literatúry, Bratislava, 360 p.
- MADARIAGA, S. DE 1940. Columbus Kristóf. – Athenaeum, Bp. 392 p.
- MAGIDOVICS, I. P. 1961. A Föld felfedezésének története. – Gondolat, Bp. 876 p.
- MENDŐL T. 1999. A földrajztudomány az ókortól napjainkig. – ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 274 p.
- NAGY M. M. 1999. Propaganda nagy útleírás (Gondolatok a magyar katonai utazási irodalomról és Almásy László: Rommel seregénél Líbiában c. művéről) – Földr. Ért. 48. 3-4. pp. 363–367.
- PESCHEL, O. 1877. Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen. – Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, Stuttgart, 536 p.
- SCHNEIDER, R. 1941. Las Casas és a császár. – Athenaeum, Bp. 163 p.
- SZERB A. 1973. A világirodalom története. – Magvető Könyvkiadó, Bp. 1009 p.
- TELEKI P. 1917. A földrajzi gondolat története. – Szerzői Kiadás, Bp. 231 p.
- TIETZE, W.–WEIGT, E. 1970. Westermann Lexikon der Geographie III. köt. – Georg Westermann Verlag, Braunschweig, 1104 p.
- WASSERMANN, J. 1940. A hódító, Az óceán Don Quijote-ja – A Tábor kiadása, Bp. 261 p.
- WASSERMANN, J. 1985. Kolumbusz Kristóf az óceán Don Quijotéja – Európa Könyvkiadó, Bp. 245 p.
- WOLF, E. R. 1995. Európa és a történelem nélküli népek – Akadémiai Kiadó, Osiris – Századvég, Bp. 497 p.
- ZWEIG, S. 1963. Magellan. A Föld első körülhajózása. – Táncsics Könyvkiadó, Bp. (harmadik kiadás), 236 p.